

УДК 338.432:339.13.01:636.47.03

М. Челпанова

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕСУРСОЗБЕРІГАЮЧОЇ ПРОГРАМИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Розроблено механізми реалізації ресурсозберігаючої програми підвищення конкурентоспроможності та інноваційного розвитку аграрних підприємств. Розглянуто основні етапи впровадження органічного землеробства на сільськогосподарських підприємствах.

Ключові слова: конкурентоспроможність, аграрні підприємства, органічна продукція, стандартизація, сертифікація, маркування, маркетингова стратегія.

В рамках вдосконалення системи стандартизації і сертифікації продукції вітчизняного агропродовольчого комплексу доцільно виділити порівняно новий перспективний напрямок – виробництво органічної продукції. Основні принципи органічного сільського господарства сформульовані Міжнародною федерацією IFOAM: здоров'я, екологія, справедливість, дбайливе ставлення. Фактично на практиці це означає застосування у виробництві добрив і засобів захисту рослин винятково природного походження, а також відмова від генетично модифікованої сировини.

Мета статті – визначення перспектив і етапів розвитку органічного землеробства як фактора зростання конкурентоспроможності аграрних підприємств; обґрунтування ефективної форми сертифікації і контролю якості аграрної продукції.

Перспективність вдосконалення роботи відносно перепрофілювання виробництва українськими аграрними підприємствами в органічне сільське господарство пояснюється передусім високим попитом на екологічно чисту продукцію. За деякими оцінками обсяги реалізації органічної агропродовольчої продукції в Україні становлять 4 – 5 млн дол. США з потенціалом щорічного подвійного приросту. На частку органічного ринку припадає лише 1% ринку сільськогосподарської продукції країни. У Європі понад 6 – 7% агропродовольчої продукції припадає на ринок organic foods [1]. У 2010 р. світовий ринок органічної продукції оцінюється в 59,3 млрд дол. США (зростання за рік склало 12,4%). У результаті деяких оцінок, до 2015 р. прогнозується розширення даного ринку на 48,4%, а його обсяг становитиме 88,1 млрд дол. США [2].

Високий потенційний попит на органічні продукти харчування підтверджується даними досліджень, проведених компанією “Appleton Mayer” в середині 2010 р. (спеціалізація компанії – маркетинг, стратегія, інформаційні послуги, організаційний консалтинг). Так, понад 60% опитаних українців (із загальної кількості респондентів $n = 2450$) залишаються незадоволеними якістю продовольчих продуктів, зокрема за окремими групами агропродовольчих товарів: яйце і продукти його переробки – 72%, плодово-овочева продукція – 65%, хлібні вироби – 32%, молочна продукція – 19% і м'ясна продукція – 18% [3]. Окрім того, більш низький рівень собівартості органічної продукції в середньому на 10 – 30%, обумовлений відсутністю в технології виробництва дорогих хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив та енергоресурсів, і кінцева ціна реалізації, що випереджає середній рівень цін на “традиційну” агропродукцію на 10 – 50% через

мотивацію споживачів, дозволяє забезпечити агровиробникові рівень рентабельності понад 30 – 40%.

За даними Appleton Mayer, на сьогодні вже понад 60% жителів України готові купувати екологічно чисті товари, враховуючи, що їх вартість буде вищою вартості стандартних товарів. Причому найвищу еластичність показали цінові коридори “10% – 25%” (позитивну відповідь дало 60% респондентів) і “25% – 40%” (47% позитивних відповідей), ціновий коридор “40% – 55%” продемонстрував межу еластичності (12% позитивних відповідей). Причому найбільш затребуваними визнано такі групи органічних товарів: м'ясо та м'ясна продукція (актуальність визнано 39% респондентів), молоко й молочна продукція (36%), овочі та фрукти (включаючи продукти їх переробки) (29%) [4]. Окрім внутрішнього ринку, потужний потенціал формують споживачі східноєвропейських держав. Зокрема, на сьогодні, сильний попит з боку споживачів Польщі значно випереджає виробничі можливості національних виробників органічної продукції, створює досить перспективний канал збуту для вітчизняних агровиробників.

В Україні органічний рух має високі темпи розвитку (табл. 1). На сучасному етапі в Україні сертифіковане під органічне землеробство 121 господарство (понад 270 тис. га, що становить 0,7% від загального обсягу сільськогосподарських угідь країни). Середньорічні темпи зростання обсягів органічного виробництва в Україні – понад 108% (для порівняння – аналогічний показник у середньому в країнах Європи становить близько 110%).

Таблиця 1

**Основні показники динаміки органічного руху
в Україні та Європі за 2005 – 2010 рр.**

Показники	Роки					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Україна						
1. Площа, га	241980	242034	249872	269984	270193	270226
2. Кількість господарств	72	80	92	118	121	142
3. Питома вага органічного виробництва, %	0,59	0,59	0,61	0,65	0,65	0,65
4. Середній розмір одного господарства під органічним землеробством, га	3361	3025	2716	2288	2233	1903
Європа						
1. Площа, га	6760320	7265950	7769860	8269350	9204250	10002100
2. Кількість господарств	187686	203642	212218	222548	257415	277362
3. Питома вага органічного виробництва, %	1,36	1,51	1,63	1,74	1,93	2,10
4. Середній розмір одного господарства під органічним землеробством, га	36	36	37	37	36	36

Органічне землеробство найбільш розвинене в Одеській, Херсонській, Вінницькій, Полтавській, Львівській, Закарпатській, Тернопільській і Хмельницькій областях і практично відсутнє в Кримському регіоні. Середній розмір українського сертифікованого органічного господарства 2200 – 3300 га (в Європі – 36 – 37 га). На практиці серед органічних господарств трапляються як дрібні фермерські господарства розміром від декількох гектарів, особливо великі, площа ріллі яких становить десятки тисяч гектарів

ріллі. Так, наприклад, площа сертифікованих сільськогосподарських угідь Ведичного екологічно чистого сільського господарства Махаріши у Херсонській обл. перевищує 42 тис. га [5].

На сьогодні Україна займає перше місце серед східноєвропейських країн за сертифікованою площею органічної ріллі. Основні види продукції вітчизняних агровиробників органічної продукції – зернові, зернобобові та олійні культури. Хоча окремі господарства вже пройшли сертифікацію з виробництва продукції тваринництва [6].

Внутрішнє споживання органічних продуктів в Україні в 2010 р. оцінюється на рівні 2,4 млн євро з тенденцією щорічного подвоєння (в 2008 р. – 600 тис. євро в 2009 р. – 1,2 млн євро) [7]. Таке зростання попиту обумовлено низькою якістю “традиційних” агропродовольчих продуктів і зростаючою популярністю здорової та екологічно безпечної їжі.

Основними каналами реалізації для українських виробників органічної агропродовольчої продукції є європейські бар’єри, які реалізують продукцію в супермаркетах Європи або для переробки на заводах європейських компаній (в Україні та ЄС), експорт у Росію, внутрішній ринок визначається торгівельною мережею, представленою як великими, так і дрібними приватними магазинами, супермаркетами, закладами ресторанного бізнесу.

У світовій практиці для вирішення питань стандартизації та сертифікації органічної продукції використовується гарантійна система, яка передбачає приведення у відповідність до органічних стандартів весь процес виробництва та переробки сільськогосподарської сировини до моменту його приведення у стан готової продукції, включаючи упакування і маркування. З метою стандартизації та сертифікації органічних продуктів, зарубіжним досвідом застосування стандартів (добровільні згоди споживачів і виробників), правові норми (обов’язкові вимоги, що встановлюються державою) або змішаний варіант (державне управління, засноване на бізнес-стандартах). Як правило, світова практика тяжіє до першого варіанту, зважаючи на його ліберальний напрям і здібності до міжнародної гармонізації.

Провідною світовою організацією з питань стандартизації та сертифікації органічної продукції є Міжнародна федерація органічного сільськогосподарського руху (IFOAM) – міжнародна неурядова організація, яка об’єднує понад 750 організацій-учасників із 120 країн світу.

Країни Європейського Союзу з питань державного регулювання у сфері органічного виробництва спираються на Директиву ЄС № 834/2007 [8] і додаткові директиви: Директива ЄС № 889/2008 [9] і Директива ЄС № 1235/2008 [10], розроблені у відповідності з рекомендаціями Міжнародних стандартів ISO. Крім того, найбільш популярними з огляду ринків збуту є такі програми: Національна органічна програма США (NOP) [11] і японська система стандартизації (JAS) [12]. Доцільно зазначити, що на сьогодні в Україні немає чітко сформованої національної системи стандартизації, сертифікації та маркування органічної продукції. Державна політика в цьому напрямку є розмитим, оскільки основні аспекти органічного виробництва не закріплені на законодавчій основі.

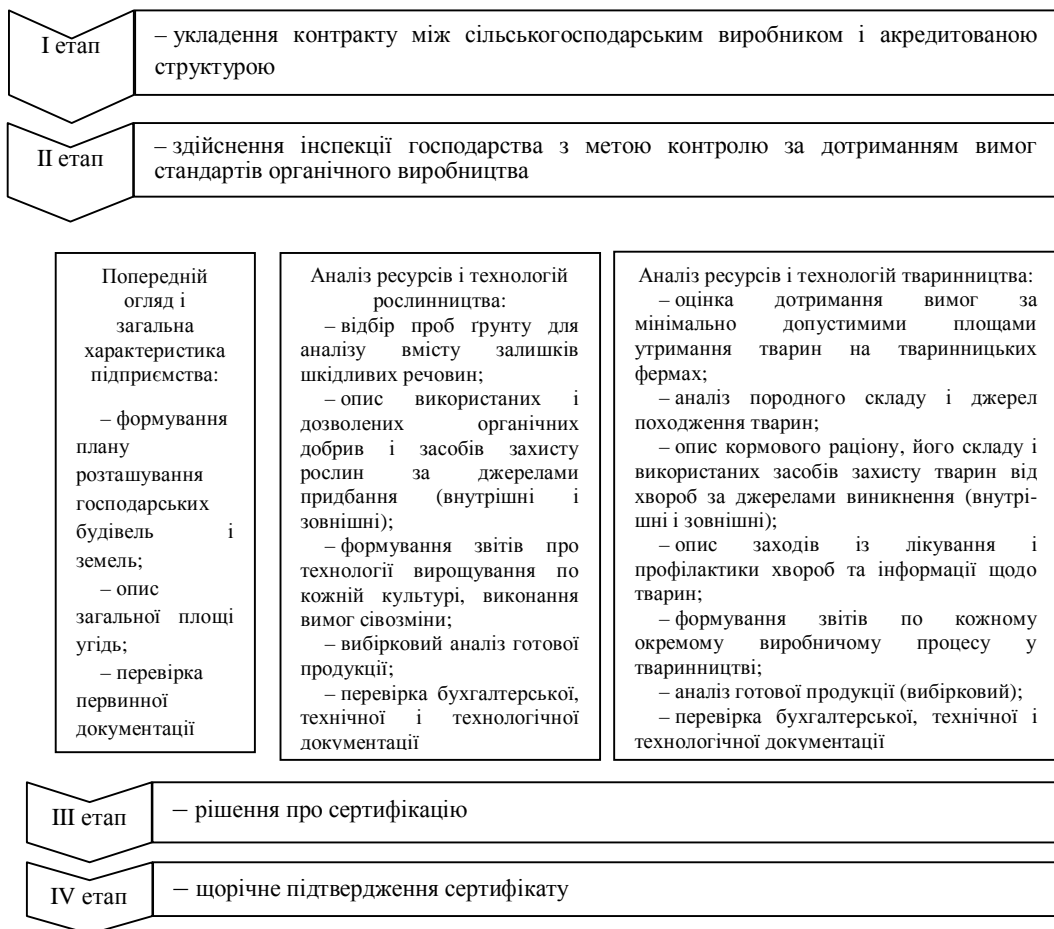
Проте необхідно виділити декілька напрямків розвитку вирішення цього питання, що намітилися в вітчизняній державній програмі органічного руху. По-перше, базові аспекти із створення системи стимулювання розвитку органічного сільського господарства, його нормування і сертифікація закладені в Державну цільову програму розвитку українського села на період до 2015 р. [13]. Згаданою програмою передбачено

доведення обсягу органічної продукції до загального обсягу валової продукції сільськогосподарства до 10%. По-друге, 21 квітня 2011 р. Верховною Радою України був прийнятий до розгляду проект Закону України “Про органічне виробництво” [14], який повинен був набути чинності з початку 2012 р. У цьому нормативно-законодавчому акті були закріплені правові, економічні, соціальні та організаційні основи ведення органічного сільськогосподарства, вимоги до технології виробництва, переробки, процедури сертифікації, стандартизації, маркування, транспортування, зберігання та реалізація органічної продукції та сировини. Проте 20 травня 2011 р. Закон України “Про органічне виробництво” був відхилений Президентом України та направлений на доопрацювання для усунення зауважень (відсутність нормативних показників придатності угідь, чітко сформульованих критеріїв компетенції різних органів влади та контролю за сертифікацією органічного виробництва тощо).

Процедури стандартизації, сертифікації на території України проводяться переважно представниками іноземних компаній. На сьогодні на території України діє понад десяток іноземних сертифікованих установ, серед них: Контрол Юніон (Нідерланди), ІМО (Швейцарія), Лакон, Етко, представники Німеччини, Італії, Угорщини, Польщі тощо. З 2007 р. в Україні функціонує національна сертифікаційна структура ТОВ “Органік Стандарг”, яка була створена в рамках українсько-швейцарського проекту співробітництва і технічної допомоги. З 2009 р. ця організація здійснює сертифікацію за стандартами NOP (США), JAS (Японія) і Біо Свісс (Швейцарія), а також отримала сертифікат міжнародної акредитації відповідно до Стандартів серії ISO 65/ EN 45011. Рекомендована періодичність здійснення контролю процедур органічного виробництва сертифікованими органами – не рідше одного разу на рік, краще – двічі. Вартість сертифікації становить в середньому 2400 – 25000 грн на рік залежно від розмірів підприємства, специфіки виробництва, сертифікованої установи [15]. Так, для малих фермерських господарств витрати на сертифікацію органічного землеробства в середньому коштують 150 євро, для великих – більше 5 тис. євро. Крім того, вартість послуг вітчизняних акредитованих сертифікуючих структур на 30 – 40% нижче європейських. Крім цього, в Україні діє декілька добровільних товариств, які здійснюють популяризацію органічного руху, що сприяє розвитку системи державного регулювання та регламентації органічного виробництва. Незалежно від обраної сертифікуючої організації процес впровадження органічного землеробства на підприємстві містить 3 основних етапи і 4-й додатковий – у момент проходження щорічної переатестації (рис. 1).

Органічне землеробство є досить потужним механізмом реалізації потенціалу конкурентних характеристик сільськогосподарських виробників Криму (висока родючість ґрунтів, незначний рівень хімізації виробництва, низький рівень конкуренції на внутрішньорегіональному ринку органіки при високому попиту з урахуванням щорічного сезонного його зростання в період припливу рекреантів).

Проте детальніший аналіз дозволив виявити проблемне поле реалізації ефективної програми розвитку органічного землеробства у регіоні і країні загалом, що вимагає перспективного рішення (табл. 2). Доцільно зазначити що недостатність і недосконалість формування переважно механізмів державної підтримки розвитку згаданої галузі агропродовольчого виробництва.

Рис. 1 Етапи впровадження органічного землеробства на сільськогосподарських підприємствах (складено автором)

Таблиця 2
Проблемне поле впровадження системи органічного землеробства для підприємств АР Крим і можливості його подолання (складено автором)

№ з/п	Проблемне поле	Можливості подолання проблемного поля
1	2	3
1	Тривалий конверсійний період переходу від інтенсивних технологій до органічного землеробства (від 2 до 4 років)	Проблеми і застій у інтенсивному розвитку сільського господарства зумовив низький рівень хімізації виробництва, висока питома вага ґрунту родючих земель. У разі відповідності документації про історію полів підприємства конверсійний період може бути знижений до мінімального терміну – до 1 року

Закінчення табл. 1

1	2	3
2	Високий рівень витрат та перехід до органічного землеробства та проходження сертифікації виробу і проходження сертифікації	Середній рівень цін на органічну продукцію можна встановити з підвищеним коефіцієнтом ($\pm 55\%$), а зниження виробничих витрат можна досягти шляхом скорочення витрат на хімізацію виробництва. Таким чином, знову отримана рентабельність здатна повністю поглинути додаткові витрати, залишаючись на достатньо хорошому рівні (до 50%)
3	Високий рівень цін на органічні продукти харчування може бути неохоплений попитом споживачів	Аналіз попиту на внутрішньому ринку виявив найвищу еластичність для цінового коридору (премія на органічні продукти за ціною “звичайних” агропродовольчих товарів-аналогів) – “10 – 25%” і межову еластичність – для цінового коридору “40 – 55%”. Крім того, сезонні коливання попиту в Кримському регіоні, обумовлені припливом рекреантів, і високий попит на органіку з боку країн східноєвропейського регіону здатні подолати покриття попиту на продукцію кримських агровиробників із рівнем цін навіть з підвищеним коефіцієнтом 1,6
4	Перехід до органічних технологій вимагає відмови від мінеральних добрив і застосування органічних. Може виникнути проблема забезпеченості останніми	Проблему додаткового виробництва органічних добрив в регіоні можна успішно вирішити шляхом кооперації з птахофабриками. Можливе створення власного підрозділу птахоферми в окремих великих підприємствах органічного напрямку на початкових етапах впровадження органічного типу виробництва в регіоні на умовах державних дотацій і субсидій
5	Відсутність державної підтримки та відповідної нормативно-законодавчого середовища, низький рівень обізнаності населення	Необхідне доведення Закону України “Про органічне виробництво” до стадії прийняття і реалізації. Доцільним є створення програм державної підтримки агровиробникам, які прийняли б рішення про перехід на органічне виробництво (забезпечення фінансування, застосування податкових пільг, підтримка зовнішньої інтеграції з метою розширення ринків збуту тощо). Необхідно впровадити курс занять з органічними технологіями виробництва в навчальні програми аграрних ВНЗ держави

Перехід до органічної системи ведення сільського господарства в АР Крим дозволяє частково реалізувати проблеми формування системи стандартизації, сертифікації та маркування агропродовольчої продукції, а висока рентабельність цього напрямку агрогосподарювання є додатковим стимулом формування ефективної системи

внутрішньогосподарського контролю якості такої продукції, підтриманої зовнішніми сертифікованими підприємствами. Розвиток органічно-орієнтованої системи агровиробництва суб'єктів Кримського регіону обумовлює необхідність створення якісно-нової внутрішньої системи маркетингу та реклами. В інноваційному середовищі підприємства для запуску нових продуктів і освоєння нових ринків доцільним є використання нових сучасних підходів до маркетингових стратегій.

При формуванні стратегічних програм розвитку галузі органічного виробництва в АР Крим потрібно враховувати певні переваги, обумовлені регіональними особливостями. По-перше, необхідно розробити систему розвитку кормової бази для органічного тваринництва. По-друге, розвиток птахівництва вирішить частково не тільки проблему кормовиробництва (виробництво м'ясо-кісткового борошна), але і підготовки органічних добрив (отримання посліду). Перспективи розвитку вівчарства органічного напрямку для отримання баранини обумовлені високим попитом на згадану продукцію, викликаним регіональними особливостями національного характеру. По-третє, одержання врожаю овочів закритого ґрунту в травні, ранньої картоплі в червні та овочів відкритого ґрунту і фруктів весь літньо-осінній сезон дозволяє орієнтувати їх реалізацію не тільки за звичайними сезонними цінами на внутрішніх ринках, але і за більш високим – рекреантам Кримського регіону, що забезпечить високий рівень рентабельності виробнику. Крім того, такий розвиток агропродовольчого сектора економіки АР Крим дозволить частково вирішити проблему продовольчої безпеки південного регіону України. Щодо другого принципу впровадження стратегії доцільно, насамперед, відзначити необхідність введення ефективної системи мотивації працівників органічних підприємств, заснованої на системі штрафів і заохочень.

Література

1. Органические продукты питания в Украине [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://eda.mk.ua/opinions/organicheskie-produkty-pitaniya-v-ukraine>.
2. Organic Food: Global Industry Guide [Electronic resource]. — Access mode : http://www.datamonitor.com/store/Product/organic_food_global_industry_guide_2010?productid=F17C8DE5-9D6C-4802-BA4A-2A8019F1AD24.
3. Исследование трендов Appleton Mayer: Готовы ли украинцы покупать экологически чистые товары? [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.appletonmayer.com/data/research/2010/0912/>.
4. Там же.
5. Сиряк Н. “Органику” – на поля / Н. Сиряк // Крымские известия [Электронный ресурс]. — 2010. — № 66 (4510). — Режим доступа : <http://www-ki-old.rada.crimea.ua/nomera/2010/066/organika.html>].
6. Федерація органічного руху України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://organic.com.ua>.
7. Открытый экологический web-сайт “EcoTime” [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.eco-time.com.ua>.
8. Council Regulation (EC) № 834/2007 of 28 June 2007 on organic production and labelling of organic products and repealing Regulation (EEC) No 2092/91 [Electronic resource]. — Access mode : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:189:0001:0023:EN:PDF>.
9. Commission Regulation (EC) № 889/2008 of 5 September 2008 laying down detailed rules for the implementation of Council Regulation (EC) № 834/2007 on organic production and labelling of organic products with regard to organic production, labelling

and control [Electronic resource]. — Access mode : [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri= OJ:L:2008:250:0001:0084:EN:PDF](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:250:0001:0084:EN:PDF).

10. Commission Regulation (EC) № 1235/2008 of 8 December 2008 laying down detailed rules for implementation of Council Regulation (EC) № 834/2007 as regards the arrangements for imports of organic products from third countries [Electronic resource]. — Access mode : [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri= OJ:L:2008:334:0025:0052:EN:PDF](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:334:0025:0052:EN:PDF).

11. National Organic Program [Electronic resource]. — Access mode : [http:// www.ams.usda.gov/AMSV1.0/nop](http://www.ams.usda.gov/AMSV1.0/nop).

12. Organic Food: Global Industry...

13. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [Електронний ресурс] : затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 1158 від 19.09.2007 р. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.

14. Про прийняття за основу проекту Закону України “Про органічне виробництво” [Електронний ресурс] : Постанова Верховної Ради України № 2955-VI від 01.02.2011 р. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.

15. УкрАгроКонсалт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukragroconsult.com>.

M. Chelpanova

MEANS OF THE REALIZATION OF THE RESOURCE SAVING PROGRAM OF THE AGRARIAN ENTERPRISES COMPETITIVENESS

Means of the realization of the recourses saving program due to the increase of the competitiveness and innovative development of the agrarian enterprises are worked out. The main stages of the introduction of the organic farming at the agrarian enterprises are considered.

Key words: competitiveness, agrarian enterprises, organic products, standardization, certification, marking, marketing strategy.